

БЕОГРАЂАНИ И ШПАНСКИ ГРАЂАНСКИ РАТ

Да би се јасније изнела слика улоге Београђана у трогодишњем Шпанском грађанском рату потребно је осврнути се мало унатраг на стање у тој земљи и на економске и политичке прилике које су предходиле крвавом и тешком грађанском рату.

Победа Народног фронта у Шпанији

Борба шпанског народа како по својим унутрашњим догађајима тако и по међународним, јесте од великог значаја. Унутрашњи догађаји и друштвено-политичке промене носе у себи дубљи значај и за онај период претстављале су крупне друштвене догађаје који су сами по себи прелазили оквире Шпаније. Ти догађаји, који су се одвијали до фашистичког преврата, били су условљени унутрашњим стањем и нису резултат неког посебног спољног утицаја.

Шпанија, по свом економском развоју, представљала је претежно аграрну земљу са развијеном индустријом. У пољопривреди и риболову запослено је било око 56% радног становништва, док у индустрији и саобраћају око 24%, а у трговини 5%. На остало отпада око 15%. Индустрија је углавном развијена у некастеланским областима: Каталонији и Басконији.

Из тога произилази да су у привредном и политичком животу Шпаније посебно место играле некастеланске области. Шпанија је насељена са око 60% Шпанцима-кастилијанцима, 20% Каталонцима, 10% Галисијцима, 4% Баскијцима и са 6% осталих (јевреја, арабљана, цигана и др.) Поред тога она поседује и колоније у Северној и Еква-

торијалној Африци чија богатства није досад особито користила.

У шпанској пољопривреди било је знатних полуфеудалних остатака. Упоредо са огромном сеоском сиротињом постојали су крупни спахилуци које су поседовали племићи и црква. На тим спахилуцима су радили сеоски надничари или арендатори. Зато је пољопривреда Шпаније носила углавном екстезивни карактер уз примитивну обраду и била је врло слабе продуктивности. Док је неколико милиона сиромашних и средњих газдинстава поседовало, уочи победе Народног фронта, свега једну трећину обрадиве површине, догле су 150 хиљада спахија и католичка црква поседовали око две трећине¹. Било је спахија (гранди) у Естрамадури и Андалузији који су поседовали и до 100 хиљада хектара земље. Црква је била такође моћан економски фактор. Сматра се да је било око 38.000 цркви и око 5 хиљада манастира. На имањима спахија и црква радило је око два милиона пољопривредних радника и безброј ситних сељака арендатора. Тешко економско стање нарочито се осетило од 1929 до 1936 за време велике светске привредне кризе. То тешко стање довело је до уједињавања народних опозиционих снага и до развоја масовног покрета. Покрет маса пре свега излио се у збацивању 1930 године омрзнутог режима диктатуре генерала Примо де Ривере, а 1931 и збацивање монархије. После победе народа на изборима 1931 године долази до формирања владе од републиканаца и социјалиста. Наступа извесна демократизација: пуштају се на слободу бивши политички затвореници, уводи се Устав, одељује се црква од државе, спроводи се донекле аграрна реформа а укидају

се и феудалне обавезе сељака.

У таквим условима почињу да се легализују радничке организације и раднички покрет добија све више замаха. Раднички покрет који је био жестоко прогоњен за време диктатуре и разједан међусобним размирицама, а поцепан у три главна правца — на комунисте, социјалисте и анархисте — сада се брзо опорављао и спремао за одлучну борбу. Комунистичка партија, која је постојала од 1921 године тек се 1932 године, са доласком на руководство Хозе Дијаса² ослободила фракционашке борбе и помало се ослобађала секташког карактера. Тада су, а и доцније међу радницима, били далеко утицајнији социјалисти и анархосиндикалисти од комуниста. Овome је узрок како неразвијени карактер привреде и друштвених односа у Шпанији и дугогодишња унутрашња слабост Компартије, тако и велике традиције социјалиста, чија партија постоји још од 1879, и анархосиндикалиста и анархоинтернационалиста, који постоје још од раније. Радничке масе у овим условима све више и нагло скрећу улево. Већ 1932 године одвијају се крупни штрајкови где учествује преко милион радника. Радници успевају да извојују 8 часовни радни дан и обећање владе да ће увести социјално осигурање. Овome треба додати да су и сељаци сами захватили све више црквену и спахиску земљу. Каталонија је у то време добила ограничену националну аутономију.

То је била победа која је довела буржоазију на власт. Буржоазија је тежила да на томе задржи и заустави ту револуционарну борбу и целокупно друштвено кретање. Зато она није дирала стари државни апарат, осим што је само неке окореле реакционаре морала да пензионисше. Међутим, полиција, жандармерија, суд, војска и министарски персонал остао је стари. Бојећи се развоја револуције, буржоазија и племство припремили су се за удар против радничког покрета видећи у њему главну опасност. За време избора 1933 године десничарске снаге су се ујединиле. Од буржоазије, духовништва и спахија створила се „Шпанска конфедерација аутономних десничара“, звана СЕДА, на

челу које је био Хил Раблес. СЕДА је поседовала огромна материјална средства и имала око 70 разних листова и подршку цркве. У помоћ СЕДИ притекао је и страни империјалистички капитал. За време избора СЕДА је добила 207 мандата, а левичари свега 99, центар 167. Влада, коју је формирао Лерус, ослањала се на центар и десницу.

За време владе Леруса даље није било спровођено никакве реформе, већ се приступило постепеној ликвидацији извојеваних демократских тековина. У октобру 1934 влада је отворено у своју коалицију укључила 3 члана СЕДЕ. То је била провокација према свим прогресивним снагама у земљи и дошло је до свеопштег протеста, који је довео до устанка у рударским рејонима Астурије, где се стварао јединствени фронт од комуниста, социјалиста и анархиста, а на основу већ раније створених „радничких алијанси“.

Неколико недеља су рудари водили жестоку борбу са владином војском. Устанак астуријских рудара, као и штрајк у другим градовима Шпаније био је крваво угушен. Каталонска аутономна влада, због њеног протеста против поступка централне владе, била је ухапшена, а аутономија укинута. Реакција је почела да бесни. Не само да су учесници астуурског устанка жестоко кажњавани, већ је реакција на свим линијама дејствовала: сељацима је одузимана земља, коју су добили реформом, радницима је укинута ограничено радно време, социјална обећања и друге тековине, плате и наднице су смањене.

Међутим, то није сломило отпор и борбеност радних маса. Напротив, 1935 године дошло је до поновног јачања отпора и развоја народног фронта, чију су основу сачињавале „радничке алијансе“. Антифашистички покрет, који се развијао од 1934 до 1935 године, обухватио је не само раднике свих трију праваца, већ и градску сиротињу, сељаштво, национално угњетене масе па и део средње буржоазије. То је стварало леви фронт од комуниста и анархиста до републиканске левице-републиканског савеза. У току 1935 године развила се широка кампања са захтевом нових избора.

Влада је била приморана да укине ванредно стање, установљено у вези са астуриским догођајима из 1934 године и да распише нове изборе.

Фебруарски избори 1936 године спроводили су се у крајње заостреној ситуацији. Борба реакционарних и прогресивних снага окупљених у народни фронт претстављала је тада кулминацију. За време избора дошло је до крвавих сукоба у низу градова, између антифашистичких снага народног фронта и присталица фашистичких и реакционарних партија, које је подржавала и полиција. На изборима Народни фронт је однео победу и добио 263 мандата, док су десничарске партије добиле 145 а центар 65 мандата. Тиме је Народни фронт добио апсолутну већину.

Победа на изборима и формирање владе народног фронта³ у коју нису ушли претставници радничких партија, комунисти, социјалиста и анархосиндикалисти, али су је подржавали, изазвало је огромно одушевљење у целој земљи. Дошло је до отварања затвора, развоја штрајкова и демонстрација. Влада је одмах издала декрет о амнестији политичких затвореника и 30 хиљада револуционара, углавном астуриских рудара, изашло је из затвора. Поново је сељаштво почело са захватима спахијских земаља, а влада је продужила са аграрном реформом и у току пет месеци земљу је добило око 200 хиљада ситних сељака и пољопривредних радника. Установљена су права радника и национална аутономија Каталоније.

Тај поновни пораз реакције и продубљавање решавања социјалних проблема у корист радних и национално-угњетених маса није умирило збачену буржоазију. Мржња према свом народу и прогресу, и тежња за владавином, експлоатацијом и за спречавањем социјалних промена гурнула је реакционарне снаге на пут завере и издаје националних интереса. Реакционарним снагама је ишло у прилог то што ни влада народног фронта није уништила стари државни апарат. Влада је распустила неке фашистичке организације, међутим генералитет, који су углавном сачињавали стари монархисти и крајњи

реакционари, није био распуштен.

Преврат и цела завера припремљена је у Риму и Берлину уз помоћ Мусолинијевих и Хитлерових генерала још 1934 године. За фашистичке агресоре Немачке и Италије Шпанија је била важна стратеска и политичка тачка. Са победом фашизма у Шпанији, фашистичке силе у Европи добијају извесна преимућства, како у окруживању Француске, једне од двеју сила у овом делу Европе, тако и у затварању приступа у Средоземно Море. Зато је за фашистичке агресоре у њиховој припреми Другог светског рата, важну улогу играло питање победе у Шпанији.

У ноћи између 17 и 18 јула 1936 године на сигнал радио Сеуте побуниле су се реакционарне снаге против законите владе и народних тековина. На челу побуне била је војска под руководством старог официрског кадра. Генерал Франко успео је да захвати сву војску острва и Марока, где је он био командант. У њиховим рукама биле су и плаћеничке колонијалне јединице — зване терцио. Поред Марока успешна Франкистичка побуна била је у Севиљи и у заосталој шпанској провинцији Навари. Побуне гарнизона у Мадриду, Барселони и другим градовима, народне масе су одмах ликвидирале. Генерал Франко је одмах почео да спрема уз помоћ Хитлерове Немачке, искрцавање својих десантских јединица из Марока у Шпанију, на међи Португалске границе. Португалија је свестрано притицала у помоћ генералу Франку. Циљ у овој првој фази грађанског рата од стране фашистичких снага био је да се са југа, држећи се Португалске границе, иде на сједињење са снагама Наваре и тиме разједини Република, што су и успели. Тиме је отпочео упорни трогодишњи грађански рат.

У одбрану своје независности и извојеваних тековина дигао се сав радни народ Шпаније. Комунистичка партија, влада народног фронта и све слободољубиве организације приступиле су ка организовању својих снага за борбу против интервенције и против фашизма. Ниче низ милициских одреда подређених појединим партијама. Влада репу-

бликанске Шпаније и организације које су њу подржавале обратиле су се светској јавности тражећи подршку у одбрани својих легитимних права.

Сва светска прогресивна јавност била је на страни Републиканске Шпаније и њене легитимне владе. Целокупној светској јавности било је јасно да се на терену Шпаније одигравају крупни догађаји који су били судбоносни у припреми Другог светског рата и победи фашизма. Зато су све демократске, мирољубиве и прогресивне снаге биле на страни Републике и отворено преко штампе, радија, на зборовима, резолуцијама и тако даље изражавали своју симпатију према борби народа Шпаније и захтевали подршку републиканској Шпанији.

На све стране ницале су организације за помоћ Шпанији, за помоћ шпанском народу у његовој праведној борби. Најшире масе пролетаријата, демократских и прогресивних слојева, свако на свој начин, притицали су у помоћ народу и легалној влади Шпаније, и морално и материјално. Највиша помоћ која се могла пружити нападнутом народу била је помоћ у крви, помоћ у заједничкој борби на оружаном пољу битке у Шпанији. Савлађујући разне препреке, забране, удаљеност и тако даље, око 30 хиљада интернационалних добровољаца, углавном пролетера, сакупило се у Шпанији. Они су претстављали преко 53 земље света, или тачније, они су претстављали интернационалну солидарност, снаге мира, прогреса и борбе против рата и фашизма, за нове друштвене односе који ће изграђивати сами ослобођени народи.

Број учесника у Шпанији је ипак мали, не зато што су биле слабе те снаге, нити зато што је било мало оних који су желели да притекну у помоћ шпанском народу. Узрок је био у томе што су пред њима стајале разне препреке — од домаће полиције и сметњи на путу ка Шпанији од стране фашистичких сила до Комитета за немешање, који су створиле тадашње „демократске“ земље управо зато да би спречиле одлазак тих добровољаца у борбу.

Значај свестране помоћи и пролетер-

ске солидарности, у овој борби био је велики, поред осталог и због тога што је шпански народ увидео да није сам у том неравном односу снага. Када се има у виду да су Франку и побуњеницима помогли и то скоро отворено Немачка, Италија и Португалија и да су још првих дана својим бродовима, авијацијом и артиљеријом помогли наступање фашиста, док су демократске земље: Француска, Енглеска, а међу њима и Совјетски Савез и друге створиле Комитет за немешање и тиме спречавале сваку легалну државну помоћ Републици и стварале блокаду око њених граница, то ова помоћ прогресивних снага света имала је велики морално-политички значај.

Друг Александар Ранковић, поводом прославе двадесетогодишњице формирања Интернационалних бригада, на седници Извршног одбора Савеза бораца НОРЈУ дао је тој борби праведну карактеристику, говорећи: „Пре двадесет година, на бојним пољима Шпаније проверавала се међународна, демократска, антифашистичка, пролетерска солидарност у отпору против првих агресивних фашистичких насртаја у Европу. За ту и такву борбу народи Југославије и Комунистичка партија Југославије, заузима часно место између педесет и три земље чији су добровољци притекли у помоћ херојском шпанском народу...⁴

Београђани и Шпански грађански рат

Крупна светско-историска битка, каква је била борба народа Шпаније 1936—1939 године није могла а да не нађе свог дубоког одјека како у целој Југославији тако и у друштвеним слојевима Београда. Потпуно је разумљиво да су разни слојеви овог града, у коме се тада налазила и влада Југославије, на челу са двором и дворском камариллом, реаговали сваки на свој начин. Реаговање и различитост ставова и односа Београђана према догађајима у Шпанији изражавани су и друштвеном природом слојева, на које се делио тадашњи Београд, а исто тако и самом природом до-

гађаја и карактером рата у Шпанији.

Борбе и успеси Шпанског народа од 1931 до 1936 године и Шпански грађански рат од 1936 до 1939 године изазвали су код нас разна реаговања. Док је буржоазија Југославије, а нарочито велико-српска у Београду са негодовањем гледала на борбу народних маса и са симпатијом се односила према победи реакције у Шпанији, дотле су пролетаријат и радне масе Београда не само саосећале у борби шпанског народа већ су тражили и путеве да му пруже помоћ. Међутим, у овоме је тешко издвојити Београд и Београђане од осталих народа целе Југославије.

Када је реч о демократском јавном мњењу и држању народних маса, а пре свега пролетаријата, како у Београду тако и у Југославији, треба имати у виду да је то јавно мњење и став прогресивних снага углавном и најдоследније изражавала Комунистичка партија Југославије. Предавања о Шпанији одржавана су по разним установама Београда, а нарочито у седиштима синдикалних и других разних радничких и студентских прогресивних организација. Тако су се истицале посебно на Правном факултету у Београду предавања о Шпанији и карактеру борбе, где су говорили Иво Лола Рибар и остали напредни другови.

Централни комитет Комунистичке партије Југославије у свом писму упућеном Централном комитету Комунистичке партије Шпаније од 31 јула 1936 године каже: „Радничка класа свих земаља Југославије са дивљењем прати јуначку борбу шпанског народа против фашистичких изрода који хоће да поврате крваву диктатуру капиталиста и великопоседника над шпанским народом и да га потчине интересима међународног фашизма. Радничка класа земаља Југославије придружују се међународној акцији солидарности пролетаријата и пријатеља слободе целог света која ће помоћи вашу борбу“.⁵

Комунистичка партија Југославије није се задржала само на општој декларацији симпатије према борби шпанског народа, него је предузела мере за свестрану помоћ. Већ је у августовском бро-

ју орган ЦК КПЈ *Пролетер* у чланку „У помоћ шпанском народу“ упутио позив народима Југославије да укажу сву могућну помоћ. У чланку пише: „Читав свет прати напету оружану борбу која се већ неколико недеља води у Шпанији. Младу шпанску слободу угрозиле су реакционарни генерали, фашистичко-клерикалне и монархистичкофеудалне банде, које хоће понова да природе шпанском народу јарам ропства... Борба шпанског народа, то је наша борба. То је борба народа за право да буде господар своје судбине, то је борба за одбрану слободе, хлеба и мира, то је борба против фашизма, и рата. Помозимо је брзо, свесрдно и са оним истим одушевљењем с којим шпански борци дају своје животе за ствар демократије и слободе“.⁶

На позив Централног Комитета похрлили су многи комунисти пролетери разних професија, интелектуалци, јавни радници, студенти, официри и други, из разних крајева Југославије као и из разних земаља Европе, Америке и Африке, где су све живели југословенски радници.⁷

Сматра се да је Југословена добровољаца у републиканској армији било око 1300. То је само један мали број од оног који су желели да иду у Шпанију. Познато је да је у Далмацији био ухваћен цео брод са нашим друговима који су хтели да иду у Шпанију. Разне полицајске и друге препреке, а нарочито удаљеност, — морало се ићи удаљеним путем, преко Аустрије, Швајцарске и Француске, — невероватно је отежавало пут и слање људи. Али ако се узме у обзир да је мала Југославија у таквим околностима успела да пошаље релативно више него неке велике земље, где су комунистичке партије мање више биле легалне, јасно је да је то било могуће само зато што је Комунистичка партија Југославије и њено ново руководство озбиљно схватило тај задатак и правилно сагледало борбу у Шпанији.

Комунистичка партија Југославије организовала је целу мрежу канала за одашиљање људи. У Загребу, где је био главни пункт, партија је на ту дужност поставила одговорне другове, као што је био Павле Грегорић. У Словенији

су каналима руководили умешни и предани људи. У Паризу је постојао цео одбор за помоћ Шпанији, чија је главна брига била прихватање људи и њихово пребацивање у Шпанију. Овде не мислим да треба истицати обилну материјалну и другу помоћ, коју су наши народи под руководством Комунистичке партије, пружали борцима Шпанији.

Потпуно је разумљиво да у свему овом Београд није изостао. Говорити о Београду и Београђанима не значи говорити само о онима који су непосредно пошли из њега у Шпанију. Неки Београђани који су се, стицајем околности, налазили у емиграцији, пошли су директно из тих земаља у Шпанију. Многи су од наших шпанских добровољаца били у Београду на раду, студијама, и тако даље, или су били на разним партиским дужностима, и отишли у Шпанију. Неки су пре тога отишли у друга места, па тек отуда у Шпанију. Тако је, на пример, Вељко Влаховић, познати руководилац напредне београдске студентске омладине, због прогона морао да оде у Праг да настави студије. Он је из Прага повео целу групу наших другова у Шпанију. Међутим, знатан број другова пошао је директно из Београда било појединачно било у мањим групама. Ту је било и рођених Београђана, као што је Коча Поповић.

На београдском факултету постојала је организација која се бавила слањем студената у Шпанију. На челу те организације био је познати студент — марксиста Ђока Ковачевић.⁸ Постојала је и техника за израду путних исправа, пасоша. Највише се користила посета интернационалне изложбе 1937 године у Паризу, кад су се наши људи убацивали у разне групе да би лакше стигли у Француску. Тако су се у групи од 30 студената, који су посетили Француску на позив париских студената, налазила и четири друга који су продужили за Шпанију.

Друг Обрад Стишовић⁹ прича како су их другови и другарице испратили на београдској железничкој станици, дуго машући црвеним марамама и цвећем. Сматра се да је Београдски универзитет дао највећу групу студената

та и интелектуалаца за Шпанију од свих универзитета света и да се у Шпанији борило око стотину његових бивших слушајалаца. Било их је са разних факултета — правног, медицинског, филозофског и тако даље. Многи међу њима су данас познати хероји, руководиоци и људи са којима се Београд и Београђани с правом поносе.

Поред студената у Шпанији је било и радника, лекара, новинара, уметника, чиновника и других Београђана, мушкараца, и жена. Према томе биле су заступљене скоро све категорије радних слојева Београда како мануелног тако и интелектуалног рада.¹⁰ Тако о слању људи у Шпанију у својим сећањима друг Мојсил Зиравов каже да је почетком 1937 године постојала у Београду посебна организација за слање људи. Како он наводи, он и његови другови били су задужени да пронађу двадесет до тридесет одговарајућих другова који су знали да рукују оружјем и били већ војници. Он, међу друговима који су ишли преко његове групе и везе у Шпанију из Београда, помиње Драгана Срњића,¹¹ Фадила Јахића,¹² и још неке. „Ми смо окупили извесне групе и почео је тај одлазак... Лази¹³ је добро организовао ту ствар и људи су добијали новац за одлазак до Загреба, где су их сачекавали извесни људи и пребацивали преко планина у Аустрију, а даље у Швајцарску и Француску. Док смо ми то припремали у међувремену дошло је је до аншлуса Аустрије и изменио се читав план. Међутим, установљена је веза преко Италије“.¹⁴ Али овај превоз захтевао је обавезно пасоше. Зато се приступило техници израде пасоша.

Даље Зиравов наводи како је полиција убацила једног провокатора који је провалио неке канале и људе, због чега је дошло до хапшења.

Даљи рад на одашиљању људи из Београда спроводио је Чедо Капор,¹⁵ Срба Андрејевић¹⁶ и Бора Поцков.¹⁷ Друг Андрејевић је био ухапшен док су Капор и Роцков отишли у Шпанију. У свом сећању Срба Андрејевић наводи да се у Београду радило на одашиљању другова у Шпанију организованим путем, да је на томе нарочито радио

Сл. 1 — Шпански борци. С лева на десно: Мишковски Трајчо, Божидар Масларић, генерал Димијевски-Бауман, Родољуб Чолаковић и Стеван Белић-Дудек.

Чеда Капор, тада радник у Београду са још неким друговима. „Ту је била једна група студената: Бутим Тузлић,¹⁸ Никола Тодоровић,¹⁹ Раде Нушић²⁰ и још неки.“ Срба Андрејевић даље каже: „Штампање пасоша су припремали Чеда Капор, Моца и још неки. Биле су неке омладинке у Државној штампарији, нека другарица Нада и још једна које су нам износиле готове пасоше. Касније је била строжија контрола у погледу овога, тако да су извлачиле посебне корице, а посебно унутрашњи део, које смо морали сами повезивати“. Он наводи да су оформљене радили на разним местима, па и код Ђорђа Куна,²¹ Владе Пиперског,²² где су се углавном израђивали округли печати полицијских уреда разних градова Југославије.

Акција за помоћ Шпанији, одлазак људи, писања и предавања о догађајима, о карактеру борбе и њеним задацима, није се, из разумљивих разлога, свиђало

владајућој клици Београда. Тако је бан Савске бановине упозоравао на писање београдских листова и о симпатији радника према борби шпанског народа следећим речима: „Нарочито грађански рат у Шпанији и жртве тамошњег радног свијета у класној борби дају за то много материјала, а тај им лиферује наша домаћа штампа. У радничкој комори излепљени су зидови са разним исечцима из наше дневне штампе а нарочито из *Времена*... те сам мишљења да би редакцији *Времена* требало скренути пажњу на потребу да начин приказивања борбе у Шпанији измени“²³. Чак и вести у *Времену* о борби шпанског народа сметале су реакционарним круговима Југославије, јер је и то изазивало симпатије за Шпанију.

Треба имати у виду да је то био период када је под притиском маса режим монархистичке диктатуре у Југославији пуцао, када се под утицајем Комуни-

стичке партије Југославије стварао Народни фронт који је у светлу догађаја у Шпанији за београдске хегемонисте постајао све опаснији. Зато је влада Стојадиновићева тражила везе и ослонац у својој спољној политици на те исте интервенистичке силе — зближавала се и закључила марта 1937 године споразум са Хитлером и Мусолинијем.

Под притиском маса и јавног мњења влада Стојадиновића је формално објавила „стриктни неутралитет“. Стојадиновић је марта 1937 године у скупштини изјавио да су он и његова влада „активни сарадници сваке међународне акције, која иде за уклањање рата и нереда...“ Међутим, није прецизирао ко у датом случају изазива неред и рат... Али су се Стојадиновић и његова влада сложили да Републиканској Шпанији ускрате сваку помоћ па чак и у виду трговине. Својом декларацијом од 2 августа 1936 године влада Стојадиновића је изричито изјавила „жељу да се ригорозно уздржи од сваког мешања, директног или индиректног у унутрашње послове...“ да је „спремна да забрани... директни или индиректни извоз, реекспорт и транзит са Шпанијом... свих врста оружја, муниције и ратног материјала, као и авиона скупљених или растављених и ратних бродова“.²⁴ То речито говори на чијој је страни била влада и београдски парламент, који је одобрио ову политику блокаде легалне републиканске владе у Шпанији.

Сагласно решењу министарског савета од 25 фебруара 1937 године министар унутрашњих послова поп Корочец²⁵ је почетком марта 1937 године издао „Наредбу“ којом се строго, под претњом новчане казне и затвора, забрањивало свако врбовање и скупљање прилога за Шпанију. Та наредба гласи:

„1. — Забрањује се на целом државном подручју свако врбовање добровољаца за Шпанију како од стране појединих лица тако и од стране посебних канцеларија или установа за регрутовање добровољаца односно наговарање лица да се уписују за добровољце у Шпанији, па било то да се врши

непосредно, било пак посредним путем: објављивање позива у том смислу у штампи или преко радија, разашилљањем циркулара, држањем јавних зборова, предавања и слично.

2. — Забрањује се одлазак добровољаца за Шпанију из наше државе.

3. — Забрањује се прикупљање новчаних или других добровољних прилога за било коју сукобљену страну у Шпанији.

4. — Обуставља се, привремено, издавање визирања пасоша за Шпанију; само за легитимне сврхе изузетно може се одобрити путовање у Шпанију и то уз претходно одобрење Министарства унутрашњих послова.“

Док се забрањивало писање у корист републике и борбе шпанског народа, сматрајући то као потстицање на помоћ, дотле је буржоазија и њена штампа могла слободно да изражава своје симпатије генералу Франку и његовим протежерима. Низом својих мера Стојадиновићева влада је дефакто већ 29 новембра 1937 признала Франкову владу.²⁶

Југословенска влада се прикључила одмах и без сваког околишења предлогу Комитета за немешање у унутрашње ствари Шпаније. Познато је да су Француска и Енглеска покренуле ово питање још у лето 1936 године уз изјаву да се неће мешати у унутрашња питања грађанског рата у Шпанији, да је то ствар самог шпанског народа. С тиме су оне изједначиле једну мањину побуњеника са народом и владом која је легално изабрана. Да би то постигле владе Енглеске и Француске су покренуле предлог код влада других земаља, за обуставу контроле слања оружја и добровољаца ратујућим странама у Шпанији.

Под видом не мешања у Шпанске односе, уствари се стварала блокада око републике. У исто време су фашистичка Немачка и Италија свестрано помагали Франка како у техници — у авионима, тенковима, артиљерији, тако и у официрском кадру, техничком персоналу и у војном људству. Сматра се да је у Шпанији било око 120 хиљада немачких и италијанских војника. Тач-

них података о фашистичкој помоћи нема, али је Франко тада имао најсавременије авионе — месершмите, капроне и друге а његова техничка моћ је претстављала однос: 4:1, према републиканској Шпанији. Република није могла да добије ни оне авионе које је закупила у Француској још пре избијања побуне.

Под видом не мешања и ради контроле пребацивања добровољаца, био је створен у Лондону Комитет за немешање. Комитет је успоставио око републике врло ефикасну контролу. Француска влада је не само престала да тргује са републиком, већ је дефакто затворила своју границу према Шпанији, постављајући на Пиринејима не само појачану стражу, већ и рефлекторе за ноћну контролу. Слично је радила и Енглеска влада, као и владе других земаља.

„Комитет за немешање“ сачињавале су Француска, Енглеска, СССР, Немачка и Италија, а њему се придружиле двадесет и једна држава Европе. Разумљиво да овакав састав Комитета није могао бити стварно ефикасан. Контролу помоћи фашистичких земаља било је немогуће остварити, поред осталог и зато што је она ишла преко Португалије, а касније, када је Франко успео да заузме Басконију и ликвидира северни фронт, та помоћ је могла преко Атлантика долазити директно у луке Сант Андер, Билбао и др.

Међутим република је била од 1937 до 1939 године у потпуној блокади. Приступ републиканској Шпанији био је могућ једино преко Француске, сувоземно, и преко лука у Средоземљу. Француска је своје границе у потпуности затворила, а преко Средоземног Мора био је јако отежан сваки приступ. Фа-

Сл. 2 — Шпански борци. С лева на десно, доле пети по реду Фадил Ахић, до њега Ђорђе Андрејевић-Кун.

шисти су уз помоћ острва Мајорка, кога су успели да захвате још 1936 године имали контролу приступа у шпанске луке. Италија је активно вршила контролу бродова у Средоземном Мору. Она је својим бродовима и авијацијом контролисала и нападала све бродове који су се упућивали у луке републиканске Шпаније. Тако је на гусарски начин 1937 године италијанска подморница потопила два совјетска брода, „Тимирјазев“ и „Благојев“ а неки бродови су били одведени у фашистичке луке и задржани све до завршетка Другог светског рата.

Тако је комитет за немешање фактички ишао на руку Франку и његовој победи. Уместо неке активне делатности контроле и франкистичких граница и лука на седницама Комитета у Лондону водиле су се дуге и јалове дискусије о одређењу појма добровољаца и контроле. Југославија је у Комитету била заступљена преко свог посланика у Лондону.

Народне масе и прогресивно јавно мњење целог света било је против политике коју је водио Комитет за немешање, јер је она била једнострана и ударала само по републици и тиме објективно помагала франкистима. Друг Тито је, изражавајући став Комунистичке партије и народа Југославије, писао: „Не, неутралност, него најпунију помоћ дужне су указати законитој шпанској влади све државе чланице Друштва народа. Овдје се ради о намјери фашиста да раскомадају народе. Овдје се ради о најстрашнијој ратној опасности, али она се може избјећи не пактом неутралности, који значи блокаду законите шпанске владе, него пуном и брзом војно-техничком и материјалном помоћи и подршком шпанском народу од стране свјетске демократије, од стране свију присталица мира“.²⁸

Учешће Југословена у трогодишњој борби шпанског народа

Претставници радног народа Југославије и Београда достојно су се одазвали

пролетерској солидарности и свестрано притекли у помоћ шпанском народу од самог почетка. Још у периоду избијања грађанског рата, неки наши другови који су се затекли у Шпанији, као морнари или радници, одмах су, без оклевања притекли у помоћ републици. На позив Комунистичке партије Југославије радници, студенти, интелектуалци и напредни људи нашег народа, разним путевима пошли су у Шпанију да се боре заједно са шпанским друговима против најезде фашизма и против припреме Другог светског рата.

У првом периоду неки наши другови су се пријављивали републиканским јединицама без обзира на њихов политички правац. Тако је дошло до тога да су неки наши другови, у почетку, учествовали у разним републиканским, социјалистичким па и анархистичким колонама и јединицама. Међутим, онај део другова који је дошао у Шпанију организованим путем и преко одређених канала и веза, углавном се уливао у одређене јединице. До формирања интернационалних бригада, сви другови који су долазили у Шпанију организованим путем, углавном су се јављали у Мадрид, у Пети пук или Централни комитет Шпанске комунистичке партије. Команда Петог пука је распоређивала куда ко треба да иде. У том периоду наших другова било је на северу Шпаније и учествовали су у борби код Ируна, на југу у Естрамадури, а било их је и на другим секторима.

Октобра месеца 1936 године донета је одлука да се од интернационалиста формирају посебне бригаде, јер се сматрало да оне могу само тако, у условима Шпаније, успешно деловати и више доприносити. Шпанска влада се са овим сложила. На основу тога, већ у октобру 1936 године у граду Албасете, где је било одређено седиште базе интернационалних бригада, почели су у већим масама да стижу другови из разних држава, нација и раса. Како би који контингент стигао, тако се одмах од њега формирао батаљон и био би отправљен у оближње место на организацију и обуку. Овде се још није довољно гледало на националну припадност, већ више на

језичку групу, ради лакшег командовања и ради споразумевања и на блискост по карактеру тојест националним особинама. Тако је дошло до тога да су још у октобру један део наших другова, заједно са Мађарима, сачињавали немачки батаљон, који је улазио у састав Прве, касније Једанаесте бригаде, а део другова са пољацима у Другу, касније Дванаесту бригаду.

За озбиљнију и организовану припрему наших интербригада није било времена. Фашистичко командовање озбиљно је угрозило Мадрид почетком новембра. Био је припремљен план, од стране фашистичког командовања, да са четири колоне ударе са четири стране на Мадрид. Пета колона, састављена од издајца и разних контрареволуционара, чекала је у самом Мадриду са задатком да, када се спољне колоне приближе граду, изнутра направе устанак. Колона са југа, од Толедо, већ је 5 и 6 новембра прилазила приступима Мадрида и озбиљно га угрозила. Генерал Франко давао је изјаве да ће 7 новембар, дан Октобарске револуције, провести у Мадриду. Тиме је хтела фашистичка нема да замрачи дан почетка нове социјалистичке ере.

Та ситуација је изискивала да јединице интербригада одмах иступе. Већ 6 новембра наши другови, у саставу првих интербригада, учествовали су у сукобима са фашистичким јединицама у предграђу Мадрида. Рано ујутру, на дан 7 новембра, интернационалне јединице су ушле у Мадрид и у жестоки борбама од 1936 до 1937 године успешно браниле целу земљу. Узалуд су падале разне изјаве генерала Франка. Он није могао ући у Мадрид све до 1939 године до његове дефинитивне победе над републиком. Тадашња републиканска руководство, на челу са претседником владе Ларго Кабаљером, било је прогласило Мадрид за отворени град.

Међутим, радници и радне масе града нису хтеле без борбе да уступе свој Мадрид. Интербригадисти су им у томе свестрано притекли у помоћ. Мадрид је био окружен рововима, бункерима и учвршћен тако да је био неприступачан с те стране. У борбама за Мадрид пада-

ле су отпорне мароканске јединице, франковљеви фалангисти. Око стена Мадрида ковало се и учвршћивало братство и другарство између интернационалиста и Шпанаца. У темеље тога братства узидане су кости многих наших другова међу којима и Благоја Паровића, члана Централног комитета Комунистичке партије Југославије и комесара 14 интернационалне бригаде. Ту је, око Мадрида, у жестоки окршајима, никла парола „Нон пасарон“ — неће проћи.

После успешног спречавања надирања Франка на Мадридском фронту и после разбијања, марта месеца 1937 године код Гвадалахаре италијанског експедиционог корпуса, а и после успешне борбе републиканске војске на осталим секторима централног фронта, интербригада су у пролеће 1937 године добиле могућност да изврше своју реорганизацију. Тада је било формирано пет интернационалних бригада које су мање више носиле националне групације. Југословени су тада били углавном окупљени у батаљонима Димитров и Ђура Ђаковић а било је наших другова и у осталим јединицама, у батаљону Телман, Едгар Андре, Домбровски, Гарибалди, Масарик, Линколн, Дивисионарио и други. Од батаљона Димитров, Ђаковић и Масарик била је ујесен 1937 године формирана 129 бригада, која је углавном била формирана од балканаца, тојест претежно Југословена и нешто Чехословака. Поред пешадије у којој су учествовали наши Југословени, било их је и у батеријама: Либкнехт, Готвалд, Стјепан Радић, Коларов, Роза Луксембург и други. Наших људи било је и међу тенкистима, авијатичарима, на ратним бродовима, у санитету, милицији, у партизанско-диверзантским јединицама и у другим службама и родовима.

Југословена је било на разним дужностима и службама²⁹. Неки наши другови били су инструктори, или саветници у Шпанским јединицама.

Ако се има у виду да Шпанија није више од сто година ратовала и да није било ни опште војне обавезе и да зато није било у народу неког војног знања, јасно је да су наши другови, међу којима је било и људи учесника у Првом

светском рату, или грађанском рату у Совјетској Русији, а било је и бивших активних официра југословенске војске, — могли својим знањем и искуством да послуже шпанском народу.

Тешко је овде издвојити и казати у којим јединицама је било београђана, јер су се и јединице мењале. После сваког рањавања, а тога је у току трогодишње борбе било прилично, нису се увек враћали у исту јединицу. Међутим, познато је да је Београђанин Коча Поповић командовао батеријом, а и два комесара батаљона Ђаковић били су из Београда.³⁰

Када је 1937 године формирана регуларна шпанска војска, за чију основу је послужила већ постојећа милиција, а нарочито Пети комунистички пук који је бројао око 120.000 бораца, интербригаде су и даље остале мобилне јединице и подчињавале се главном командовању. У току скоро трогодишњег рата на свим важнијим фронтима централне Шпаније учествовале су интернационалне бригаде, а такође и Југословени у њима. Поред Мадридског фронта, где је био први борбени окршај, јединице, у којима су били Југословени, учествовале су у борбама на Харами, где се нарочито истакао батаљон Димитрова, у борбама код Гвадахаре, Брунете, Кинто-Белчите, Естрамадуре, Ебру, Каталонији и тако даље.

Нема потребе истицати са каквим херојством су се борили наши људи. Довољно је напоменути да су имали опште признање и љубав баш због њиховог херојства. То херојство није било појединачно. За своје борбене заслуге батаљон Ђура Ђаковић добио је званични назив „Херојско батаљон Ђаковић“ и као такав остао је до краја.

Описивање појединих операција и држање наших Југословена у њима, херојство и смело држање појединаца далеко превазилази оквири овог чланка. Наше јединице и другове волели су и ценили како Пољаци из батаљона Домбровски, тако и Италијани из Гарибалдија и други борци, других националности.

Посебно место заузимају односи наших другова према шпанском народу.

Свуда где су били Југословени у додиру са Шпанцима придобијали су њихову љубав и пријатељство. То се осећало и на фронту, у заједничким јединицама, где су борбена пожртвованост и другарски однос придобили љубав шпанских бораца, и међу становништвом у позадини.

У сусретима са становништвом, за време краћих одмора, наши Југословени успели су да успоставе правилне и топле другарске односе. Није се овде радило само о политичким односима и високоморалним већ о људским односима у ширем смислу. Наши борци и официри су правили разне приредбе и културне манифестације заједничке делатности. Помагали су у јавним радovima, у скупљању летине, нарочито у зонама при фронту, где се цивилно становништво бојало да иде на скупљање летине. Батаљон Ђаковића је имао и патронат над једним дечјим домом, који је и материјално помагао.

Током целе борбе у Шпанији наши борци су очували везу са нашом Партијом и нашим народом. Та веза је одржавана преко писама, писмено, затим преко штампе и радија, и живом везом, личним контактом. Партија и друг Тито били су послали друга Чолаковића и још неке да виде како живе ратници и како испуњавају своје обавезе. Долазили су и други у Шпанију. Писмена веза је била скоро редовна. Наше борце је посебно обрадовало писмо другова са робије у коме, поред осталог, кажу: „Нема много ствари које би нас могле тако радосно изненадити, као ваше писмо упућено политичким осуђеницима земаља Југославије. Нема ничега што би нас тако дирнуло као помисао на то да сте ви, који већ месецима излажете своје животе у борби против шпанског фашизма и његових међународних савезника, одвојили од својих скромних прихода да и материјално помогнете нама, политичким осуђеницима у земљама Југославије... Реците нашим друговима, херојским шпанским милиционерима да се и овде на Балкану, само шачица реакционара још нада победи Франкових банди. И реците им још нешто: ако је у нама био још и тренутак колебања онда је он

Сл. 3 — Шпански борци. Шпанци, Југословени и Бугари. С лева на десно други Југословен Стишовић Обрен.

исчезао у току ових 7 месеци херојске борбе шпанског народа. Иако ми данас желимо да иза ових зидина фашистичких тамница изађемо на слободу то није диктирано неком малограђанском тежњом за удобношћу него несаломивом вољом за борбу, за сламањем фашизма свуда, а напосе још у земљама Југославије. У тој борби биће нам увек пред очима светао пример шпанске народне милиције, ваш, другови од међународне бригаде као и пример Буре Ђаковића, херојског вође антифашистичке борбе у земљама Југославије.³¹

Љубав према нашој Комунистичкој партији Југославије била је велика код свих бораца, и не само код чланова партије већ и код нечланова. Често се скупљао добровољни прилог за Комунистичку партију Југославије. Све то говори о високом моралу и свести наших интербригадиста.

То је посебно задавало страх београдској влади и владајућој класи. У званичном распису од 3 маја 1938 године. Министарство унутрашњих послова каже: „Министарству унутрашњих послова част је доставити списак наших држављана, за која су примљена обавештења и подаци, да се налазе у Шпанији као добровољни борци у трупама републиканске шпанске владе.

Овом приликом, а у вези ранијих својих расписа Министарству је част скренути пажњу на потребу и сву важност тачног евидентирања сваког нашег држављана, који је илегално прешао границу наше земље са намером, да активно учествује у шпанском грађанском рату као борац међународне црвене добровољачке армије.“

„Истовремено Министарство моли, да се сва могућа детаљнија сазнања и подаци у односу појединих у списку наве-

дених лица достављају хитно Министарству ради евентуалне исправке и надопуне евиденције“.³²

Да би спречила везу интербригадиста са народом, власти су предузеле све мере, чак је заведена и цензура писама која су долазила не само директно из Шпаније већ и из иностранства. Тако наведено министарство у поверљивом распису од 5 маја 1938 године: „Полицијски комесаријат у Јесеницама известио је Министарство унутрашњих послова, да је 29 априла о. г. на пошти Јесеници — Фужине заплењено писмо, адресовано Сетникар Алојзу, које је писао из Шпаније наш комуниста и добровољац у трупима републиканске шпанске владе Хавц,³³ који је побегао у Шпанију годину дана раније.

На писму се налазила чехословачка марка и жиг поште Пашков-Чехословачка. Како се наши држављани, који се налазе као добровољци у републиканској Шпанији служе у свом кореспондирању са својим породицама и пријатељима, Министарству је част умолити да се писмима са наведеним поштанским жигом обрати потребна пажња.“³⁴

Пораз Републике и судбина добровољаца

У лето 1938 године од периода пресецања Шпаније на два дела и одвајања Каталоније од централног фронта, наступило је извесно затишје у коме је иницијатива била у рукама Републике. Не гледајући на губитак знатног дела територије Република је имала довољно резерве у људству, али је питање било у техници. Франко је, благодарећи помоћи Немачке и Италије имао знатну надмоћ у техници. Република није имала откуда да добије технику, а своју производњу она је могла да усмери само на лако оружје.

То је довело да покретања, пред Друштвом народа, од стране републиканске владе питања повлачења свих добровољаца са обе стране. Републиканска влада је сматрала да ће тиме постићи повлачење и технике, или бар неко уравнотежење сила, ако се и са Фран-

кове стране повуку стране трупе. Друштво народа је прихватило предлог републиканске владе о њеној приправности да повуче све интернационалисте. Републиканска влада је одлуку Друштва народа прихватила и сви добровољци интербригадисти били су повучени са фронта. Постојала је и нека специјална комисија Друштва народа која је контролисала то повлачење. Добровољци Југословени су били окупљени у заједнички логор где су пушку заменили политичким радом и теориском изградњом.

То је био период када у Европи велике силе чине Хитлеру уступак за уступком и када се агресија фашистичких сила већ отворено оцртава. Италија је некажњиво и уз благонаклоност великих сила поробила Абисинију. Јапан је, после успеха са захватом Манџурије од 1931 до 32 године, већ 1937 године напао централну Кину. Хитлер је спровео ремилитаризацију Немачке и 1938 године припојио Немачкој Аустрију, насилним путем. Од 1936 до 1938 године стварао се антикоминтерновски пакт и осовина Берлин — Рим — Токио. Владарућа буржоазија великих сила Париза и Лондона — бојећи се више свог народа и видећи у покрету Народног фронта реалну опасност за своју владавину, више су волеле победу фашизма, јер су, поред осталог, мислиле да ће фашизам уништити Совјетски Савез и раднички покрет. Отуда њихова политика према грађанском рату у Шпанији и у Друштву народа није ишла за стварним спречавањем фашистичких победа. Међутим, десно крило републиканске владе Шпаније на челу са министром рата Пријетом, десним социјалистом, погрешно се оријентисала управо на те велике силе, а пре свега на Енглеску, и старала се да избегне ослонац на међународни пролетаријат.

Та ситуација одговарала је фашистичким интервентима и Франку. Фашисти су у таквој ситуацији припремили свој дефинитиван удар републици. У зиму 1938—39 године дошло је до снажног продора фашистичких снага на сектору Ебра у правцу Барселоне. Противник је имао огромну техничку

надмоћ у артиљерији, авијацији, тенковима и врло брзо је сломио отпор републиканских снага. Управо на овом сектору и у овим борбама немачко фашистичко командовање испробавало је, како надмоћ и снагу своје технике, тако и своју тактику продора клином, па после његово развијање у клешта. Противник је брзо надирао и угрозио Барселону.

У тој новој ситуацији, сада већ катастрофалној, влада и командовање републике поново су се обратили интербригадистима за помоћ. Дошло је до поновног иступања интербригадиста сада као посебна 45 дивизија. И у овој ситуацији храброст и пожртвованост интербригадиста није мањкала. На сектору где су били интербригадисти непријатељ чим је осетио да су им они противници није наступао, већ са крила обилазио и тиме приморао на повлачење. Стање је било такво да се није радило о победи већ о спасавању становништва. У неколико удара, за које се нису надали фашисти, нанесени су им озбиљни губици.

У таквој ситуацији, уз жестоке битке, интербригадисти су се повлачили према Пиринејима и француској граници. Од 5 до 9 фебруара јединице интербригада напустиле су територију Шпаније. На граници шеф базе интернационалних бригада Андре Мартија и претставник републиканске владе, кратким говором захвалили су се интербригадистима.

Тако су интербригадисти завршили свој удео у Шпанији. Заједно са њима тада је у Француску пребегло око пола милиона шпанског народа: жена, деце, стараца и војника. Све је било стрпано у логоре са бодљикавом жицом.

Од око 1300 југословенских добровољаца, који су учествовали у Шпанији на страни републике, преко половине је оставило своје кости у Шпанији.³⁵ Преживеле Југословене — интербригадисте француске власти дочекале су, као и остале добровољце, непријатељски. Сви су били стрпани у посебне логоре направљене од бодљикаве жице на отвореној песковитој обали Средоземног Мора. У почетку није било ничег осим

песка, четири реда жице и митраљеза уперених са сваког угла, поред којих су стајали Сенегалци, увек спремни да отворе ватру. Таквих логора, у којима су били наши Југословени, било је у Ст. Сипријену, Аржелес Ст. Вернету, Гирсу и другим местима. Измучени дугим борбама, изгладнели од нередовног снабдевања у току повлачења, а било је и рањених, чије лечење још није било завршено³⁶, умирали су, те су се повећали губитци.

У то време, уз непосредну помоћ Енглеске, нанет је дефинитиван удар Шпанској Републици. Централна зона, и после пада Каталоније, остала је под републиком. Да би убрзали пад републике Енглеска и Француска су у фебруару признале владу генерала Франка. Енглеска је учествовала непосредно у припремању преврата, предала острво Менорку и помогла издају коју је извео пуковник Касадо, отворивши централни фронт. Тако је марта 1939 године пала последња централна зона и Мадрид, где су отпочете прве борбе интербригада. После пада централног фронта успели су да се евакуишу и наши Југословени који су до краја остали тамо. Тиме је епопеја шпанског грађанског рата била завршена.

У концентрационим логорима Француске неки наши људи остали су све до пред крај Другог светског рата. Један мањи део успео је да оде кућама до почетка рата. Међутим, основна маса наших другова, као и осталих, остала је у тим логорима све до капитулације Француске.

Живот у логорима био је невероватно тежак. Тешкоћа се повећавала тиме што су морали да воде сталну и упорну борбу против разног малтретирања, против покушаја слања на радове у Африку и посебно против покушаја логорских власти да их заваде и разбију јединство и дисциплину. У тој борби југословенски бивши добровољци не само да нису клонули већ су логоре и затворе претворили у школе и универзитете. Редовно се политички радило, повећавало теоретско знање, учили језици и дискутовало о разним друштвено-политичким проблемима.

Олакшицу им је чинило то што их је Комунистичка партија Југославије стално помагала и њена стална брига о њима бодрила их је, јер су осећали да нису сами. Партија је покренула широку кампању помоћи. Створена је била широка мрежа слања пакета и писама. И покренута је кампања за ослобођење и повратак бивших добровољаца у Југославију. Тако је мајски *Пролетер* 1939 године писао:

„Неколико стотина најбољих синова наших народа налазе се у концентрационим логорима у Француској под неподношљивим условима живота. Они из дана у дан очекују да им се дозволи повратак у нашу државу. Али реакционарни београдски властодршци покушавају на све начине да спрече повратак борцима за независност Југославије и слободу њених народа.

Њихова стар је ствар свију нас!

Спасити њих и њихове животе значи спасити најбоље синове наших народа, одважне борце за нашу независност, за живот у миру и слободи.

Сви радници, сви сељаци, сва омладина, сви поборници мира и демократије, сви људи у којима није утнула жица хуманости и људског достојанства морају се заложити:

да се дозволи слободан повратак свим нашим шпанским добровољцима,

да се скупља новчана помоћ за њих. помоћ нашим шпанским борцима мора бити хитна и ефикасна. Учинимо све да та помоћ што пре дође.“

А јунски број *Пролетера* за 1940 год. каже:

„Већ преко годину и по је прошло како се са осталим члановима интербригада ови наши синови налазе у концентрационим логорима под најстрашнијим околностима. Међу њима има много болесних и рањених којима треба хитна нега. Над њима се врши нечувен терор и малтретирање. . .

Тражимо да се хитно предузму кораци са стране владе за повратак свих наших добровољаца који су остали у животу. Тражимо да се спроведе најстрожија истрага над злочинима које је извршила француска реакција над нашим људима. . .³⁷

Преко 300.000 грађана Југославије потписала је протестна писма упућена влади са захтевом да се дозволи повратак добровољцима.

Београдска влада остала је до краја глува на све ове захтеве. Југословенска влада лишила је све бивше добровољце права грађанства, јер се бојала њиховог повратка. Тако је министар унутрашњих послова својим наређењем објашњавао суштину страха. У наредби се каже:

„Према обавештењима наших дипломатских власти међу црвеним добровољцима шпанских трупа врши се, нарочито у последње време, од стране совјетских емисара и политичких комесара, активна комунистичка пропаганда и обука, како би се по свршетку грађанског рата исти употребили као конспиративни радници и пропагатори комунизма и револуционарних идеја у својој земљи.“³⁸

*

У току рата, а делом и до његовог избијања, вратило се око 250 преживелих бивших југословенских добровољаца. Пuteви повратка били су исто тако различити и тешки. Многи су морали да користе ситуацију слања радника у Немачку на рад, коју је организовала Француска, и преко Немачке повратак у Југославију. Долазећи у земљу они су своје војно и политичко искуство, стечено у Шпанији, ставили на располагање Народноослободилачкој борби. У току Народноослободилачке борбе 130 бивших добровољаца узидало је своје кости у нашу борбу. У току НОБ бивши добровољци су заузимали и обављали различите дужности, војне и политичке. У завршним операцијама 1945 у НОБ сва четири команданта армија били су бивши интербригадисти. У току рата 29 добровољаца постало је генералима, а многи су добили различите чинове. Њих 54 је добило Орден народног хероја. Сада их има на разним дужностима чланова ЦК СКЈ, савезних секретара, чланова савезног и републичког Извршног већа, амбасадора итд.

То је пут наших добровољаца међу којима одговарајуће место заузимају и Београђани са својим доприносом.

НАПОМЕНЕ

¹ Подаци о земљопоседима у 1931 години говоре о следећем стању:

Посели	Број газдинстава	У %	Хектара по газдинству	Група поседује % обр. земље
1 Спахије и црква	50.000	1	520	51,5
2 Богати сељаци (жулаци)	700.000	14	36	35,2
3 Средњи и ситни сељаци	1.000.000	20	5	11,1
4 Наполичари	1.250.000	25	0,4	2,2
5 Беземљаша	2.000.000	40	—	—

Преглед узет од *Vile sme v Spaniji*, Ljubljana 1958, 11.

² Дијас Хозе рођен је 1894 у радничкој породици у граду Севиља и био је пекарски радник. У Комунистичку партију Шпаније ступио је 1926 године и био је познати синдикални радник. 1932 год. он је дошао на руководство Комунистичке партије Шпаније и био њен генерални секретар до своје смрти. Уједно је био и члан Извршног комитета Коминтерне. Умро је марта 1942 године у Совјетском Савезу.

³ Влада народног фронта на челу са Асаном састојала се од коалиције — републиканске леве — 9 министара, Републиканског савеза 3 и 1 војног специјалисте.

⁴ Одлуке Извршног одбора Централног одбора Савеза бораца народно-ослободилачког рата Југославије донета на седници 25. X. 1956, стр. 3, посебно издање.

⁵ *Пролетер*, орган ЦК КПЈ за јули 1936 године.

⁶ *Пролетер*, за август 1936 год.

⁷ По подацима удружења шпанских добровољаца у Београду у Шпанији је било 528 Хрвата, 254 Словенаца, 199 Срба, 35 Црногораца, 16 Македонца и др. који су дошли и то: 670 из Југославије, 232 из Француске, 106 из Белгије, 70 из СССР, 52 из Канаде, 35 из ЧРС, 30 из САД 10 из Аргентине, 5 из Аустрије, 4 из Африке, 2 из Уругваја. Ово је само за оне за које се има података.

⁸ Ђока Ковачевић је родом из Црне Горе, погинуо је у Шпанији 1938 год. у борбама код Валенције као комесар батаљона „Ђаковић“.

⁹ Стишовић Обрен, сада у Београду народни посланик за срез Чачански у Савезној народној скупштини. У Народноослободилачком покрету Југославије учествовао од 1941 год. Члан СКЈ од 1937 год.

¹⁰ Зирамов Мојсил, типографски радник, сада руководиоц Графичке школе у Београду.

¹¹ Срнић Драгослав рођен 1914 у Шапцу, типографски радник. Члан Комунистичке партије Југославије од 1939 године. У Народноослободилачки покрет ступио 1941 године и

исте погинуо у околини Шапца. Проглашен за народног хероја.

¹² Јахић Фадил — Шпанац, рођен у Бијељини, Босна, столарски радник. Члан је Комунистичке партије Југославије од 1933 године. У Шпанију дошао 1936 године. У Југославију се вратио 1940 године. 1941 године ступио у Народноослободилачки покрет Југославије и 20 фебруара 1942 године погинуо. Проглашен за народног хероја.

¹³ Лаци, помиње се у материјалима као радник из Мађарске, који је био исте године протеран из Југославије. Активно радио у партиској организацији у Београду.

¹⁴ Историски архив Београда, сећања друга Мојсила Зирамова о илегалном раду — стенографске белешке.

¹⁵ Капор Чеда, сада народни посланик Савезне народне скупштине за срез Требиње. Члан је СКЈ, у Народноослободилачкој борби у Југославији учествовао од 1942 год. и био комесар бригаде.

¹⁶ Андрејевић Србислав рођен 1919, графички радник, сада народни посланик Републичког већа Србије. Члан је Централног комитета Савеза комуниста Србије. Материјал узет из Сећања друга Србе Андрејевића о илегалном раду. Материјал се налази у Историској архиви Београда број 1335.

¹⁷ Поцков Бора сада пуковник ЈНА. Родом из Струмице, члан СКЈ од 1938 год. Учесник Народноослободилачког покрета Југославије од 1942 год.

¹⁸ Бутум Тузлић — непознат.

¹⁹ Тодоровић Никола — непознат

²⁰ Нушић Раде — непознат.

²¹ Андрејевић Ђорђе — Кун сада у Београду академски сликар, члан СКЈ од 1939 год., учесник Народноослободилачког покрета у Југославији од 1941 године. У Шпанију дошао 1937 год.

²² Пиперски Влада — непознат.

²³ Државни архив ФНРЈ — архива Милана Стојадиновића.

²⁴ Стенографске белешке народне скупштине за 1936 год. август.

²⁵ Коросец Антон, католички свештеник (1872—1940), вођа словеначке реакције. Био је министар унутрашњих послова у влади Стојадиновића.

²⁶ *Службене новине Краљевине Југославије* XIX за 1937 бр. 54.

²⁷ *Bulletin* XXXIX за 1938 год., 473 (цитирано из рукописа Николић Радивоја о Шпанији).

²⁸ *Пролетер*, орган ЦК КПЈ за месец октобар 1936 год.

²⁹ По подацима Удружења шпанских добровољаца објављеним 1956 године. У Београду, у Шпанији је било по чину Југословена: 2 потпуковника, 8 мајора, 35 капетана, 105 по-

ручника, 35 комесара чета и батерија, 7 комесара батаљона, 1 комесар бригаде, 86 водника.

³⁰ Комесари батаљона „Баковић“ били су Белић Стеван звани Дудек, који је био један од организатора батаљона и Ђока Ковачевић (види напомену 8).

³¹ Писмо другова са робије изгледа да је писано у казниони Сремске Митровице и по мишљењу неких да је писао Моша Пијаде. Копија писма се налази у архиви Удружења шпанских добровољаца у Београду.

³² Документ из архиве Удружења шпанских добровољаца у Београду.

³³ Ховиц, словенац учесник у Шпанију.

³⁴ Као напомена 32.

³⁵ Према непотпуним подацима којим располаже Удружење бивших шпанских добровољаца у Београду око 670 другова југословена је погинуло у одбрани републике.

³⁶ Од преживелих Југословена добровољаца било је 280 рањених и то неки по два, три и више пута.

³⁷ *Пролетер* за јуни 1940 године.

³⁸ Из архиве Удружења шпанских добровољаца у Београду.

LES BELGRADOIS ET LA GUERRE CIVILE D'ESPAGNE

STEVAN BELIĆ-DUDEK

La lutte du peuple espagnol entre 1930 et 1936 finit par renverser la dictature du général Primo de Rivera et de la monarchie et par la victoire du front populaire aux élections de février 1936. Ce front populaire détruisit les restes de féodalisme et supprima les biens d'église, donnant des terres a quelque 200.000 paysans. Par ailleurs il rendit la liberté politique et libéra près de 30.000 prisonniers politiques. La Catalogne et le Pays Basque furent considérés comme minorités nationales et on adopta une certaine législation ouvrière.

Mais ces victoires populaires poussèrent les forces réactionnaires, dirigées par les généraux, à se révolter. Cette révolte avait été préparée à Rome et à Berlin et elle avait à sa tête le général Franco qui tenait les troupes entre ses mains, ainsi que celle du Maroc. Il mena habilement la révolte au Maroc, dans les îles et en Navarre. Du Maroc, aidé par les Allemands et leur marine de guerre, il parvient à passer ses troupes sur la frontière portugaise pour aller rejoindre ensuite les Navarrais. C'est de cette sorte qu'a débuté la guerre civile de trois ans d'Espagne dans laquelle les pays fascistes, Allemagne, Italie et Portugal, contribueront presque ouvertement avec leurs hommes, leur matériel et leurs cadres. La République eut à souffrir d'un blocus formé par ces puissances, ainsi que par le Comité de Consiliation.

C'est alors que le prolétariat mondial vint au secours de la république et du peuple espagnol. Cette aide venait de tous côtés, elle consistait aussi bien en un appui moral au gouvernement légal qu'en une aide matérielle, en produits pharmaceutiques et en volontaires. C'est ainsi qu'il vint en Espagne près de 30.000 volontaires de 53 pays pour lutter, l'arme à la main, contre le fascisme et les préparatifs pour la Seconde Guerre Mondiale et pour aider au prix de leur sang le peuple espagnol.

Dans cette lutte, une bonne place est occupée par la Yougoslavie et sa capitale Belgrade. Tandis que le gouvernement de Belgrade et les cercles réactionnaires prenaient une position négative en face des victoires du peuple espagnol et mettait ses sympathies du côté des révoltés et de leurs aides étrangers, en se prononçant pour la politique du Comité de Consiliation, interdisant le commerce et tout envoi d'hommes et de matériel au gouvernement légal espagnol, la classe ouvrière et la masse populaire yougoslave et belgradoise se mettaient du côté de la république.

Les sympathies, l'aide que le peuple des travailleurs et les couches progressistes de Yougoslavie et de Belgrade envoyèrent au peuple espagnol fut, elle aussi, multiple et efficace. A côté de l'appui moral au cours de réunions, par des écrits défendant la république, on collectait toute l'aide possible; les

peuples de la Yougoslavie donnèrent ainsi 1.300 volontaires pour les brigades internationales qui se battirent héroïquement en Espagne. Belgrade joua un rôle de choix dans ces luttes; en effet, à Belgrade, comme ailleurs, on avait organisé sous l'égide du Parti Communiste de Yougoslavie, des comités d'aide à l'Espagne. Ces comités non seulement par leurs relations, donnaient une aide matérielle aux camarades volontaires, mais leur procuraient également des documents et des passeports.

Belgrade se trouvait parmi les premières villes à aider et à envoyer des hommes à l'Espagne. Il suffit de dire que dans ces brigades internationales se trouvaient près de 100 étudiants de l'Université de Belgrade. Ce fut cette Université qui donna le plus de volontaires.

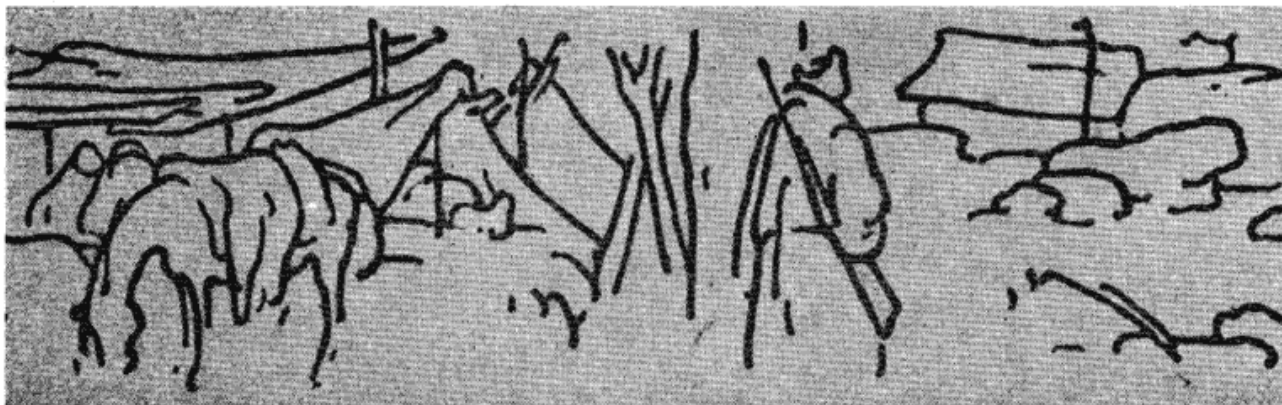
En plus des étudiants, Belgrade donna également d'autres de ses citoyens, en premier lieu des ouvriers. Parmi les Belgradois qui se sont battus en Espagne pour la république, étaient représentés différentes couches sociales allant des ouvriers aux intellectuels. Il y avait des Belgradois dans tous les régiments, Djaković dans l'infanterie, Dimitrov et quelques autres dans l'artillerie d'autres dans les services de santé et dans l'aviation. Avec toutes nos unités ils ont participé aux opérations sur tous les secteurs importants Madrid, Harame, Guadalahare, Bruneta, Quinto-Beleite, Estramadoure, dans le pas-

sage de l'Ebre, en Catalogne, etc... Les Belgradois remplissaient diverses missions politique et militaires.

Parmi les 670 Yougoslaves tombés en Espagne il y avait aussi des Belgradois, et, parmi les survivants 280 avaient été blessés. Le gouvernement yougoslave ne voulut pas recevoir ceux-ci et les renia. C'est la raison pour laquelle ils échouèrent dans les camps de concentration français (St. Cyprien, Argeles, C/M, etc...) Au cours de la guerre 250 survivants revinrent en Yougoslavie et prirent part à la Libération. 130 d'entre eux périrent. De ces anciens volontaires, au cours de la guerre 29 devinrent généraux et 54 reçurent l'Ordre du Héros National. Les anciens volontaires d'Espagne occupent actuellement dans la Yougoslavie socialiste divers postes à l'Administration Fédérale et dans différentes institutions de l'Etat et du Parti.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Combattants d'Espagne. De gauche à droite: Miškovski Trajčo, Božidar Maslarić, le général Dimijevski-Bauman, Rodoljub Colaković et Stevan Belić-Dudek.
- Fig. 2 — Combattants d'Espagne. De gauche à droite: le cinquième est Fadil Ahić, puis Djordje Andrejević-Kun.
- Fig. 3 — Combattants d'Espagne: Espagnols, Yougoslaves et Bulgares. Deuxième en partant de la gauche: Obren Stišović.

Пиво Караматијевић: На стражи. — Pivo Karamatijević: Au poste.

Ђорђе Андрејевић-Кун: Шпански народ у борби за слободу.
Djordje Andrejević-Kun: Le peuple espagnol lutte pour sa liberté.